

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2007-2008

Değişen Türkiye’de Kimlik, Laiklik ve Demokrasi

Murat Somer

“Değişen Türkiye’de Kimlik, Laiklik ve Demokrasi” başlığı altında incelenebilecek iki konudan biri “laiklik bağlamında kimlik”, diğeri ise “etnik milliyetçilik bağlamında Kürt sorunu”dur. Birçok konuda örtüşmeleri yanında bugünkü konuşmamla ilgili olarak aralarında bir önemli benzerlik var. Her iki sorunda da demokratikleşme üzerinden bir açılım yaratılmıyor. Ama bugünkü konuşmamda önemli bir gündem başlığı olan laiklik ve laiklik etrafında ele alınan konulardan bahsetmek istiyorum.

Türkiye’de laiklik ve İslamcılık kavramları bağlamında ele alınan konuların başında başörtüsü veya türban sorunu gelir. Bir şeyi baştan söylemek isterim. Bu sorunu demokratikleşme yoluyla çözebildiğimiz ölçüde Türkiye’nin yolunun açılacağı ve ülkeyi iyi bir geleceğin beklediği kanısındayım. Başörtüsü veya türban sorununun çözümü ise ancak, üniversitelerde özgürlükler ve kişisel tercihleri koruyucu güvenceler yoluyla sağlanabilir. Bununla beraber laiklik konusunda endişe uyandıracak konular vardır. Başörtüsü sorunu, laiklik bağlamında sosyal açıdan büyük sorunlarla karşılaşmamıza, laikliğin aşınmasına yol açabilir. Başörtüsü sorununu özgürlük yoluyla çözmeyi tercih etmek, bunun farkında olmamayı gerektirmez ve laiklik konusunda kamplaşmalardan etkilenmeksizin düşünmeyi gerektirir.

Bu iki görüşle ilgili iyimser ve kötümser olmak üzere iki ayrı tutum var; iyimser yaklaşıma göre özgürlükler yoluyla bunu çözebildiğimiz takdirde Türkiye bundan olumsuz etkilenmeyecek. Kötümser yaklaşıma göre ise soruna aynı şekilde çözüm getirdiğimiz durumda laiklik ve Türkiye bundan zarar görecek, hatta laiklik elden gidecektir. Bense bu iki yaklaşıma alternatif bir başka görüşün olabileceği kanısındayım.

Laiklik ve Demokrasi

Laikliğin demokrasinin bir ön şartı, hatta olmazsa olmazı olduğu düşüncesi sık sık dillendirilen, laikliğin korunması yönünde birtakım kaygılar taşımamızın altında yatan önemli bir nedendir. Ama şöyle bir düşünce de ileri sürülebilir: sağlamlaştırılmış, iyi işleyen bir demokrasi de laikliğin ön şartıdır. Burada sözünü ettiğim demokrasi, iktidarların seçim yoluyla oluşması anlamındaki demokrasinin ötesinde, liberal, özgürlükçü ve kurumsallaşmış demokrasidir. Kurumsallaşmayı ise geniş anlamda yani, bazı davranış şekillerinin bireyler ve organizasyonlar için alışkanlık haline gelmiş olması anlamında kullanıyorum. Özgürlükleri garanti altına alacak ve bu davranış şekillerinin alışkanlık haline yani norm haline gelmesini sağlayacak olan da kurumsal ve siyasal denge ve kontrol mekanizmalarıdır. Bunu birazdan daha açacağım ve laiklikten ne anladığımı da tartışacağım ama önce bir iki örneğe bakalım.

Dünyadaki örneklere bakıldığında, laik olup demokrasiyle yönetilmeyen birçok ülke olduğu görülür, Suriye gibi. Bu da bize laikliği kurmak ya da kurulduğunu düşünmek yoluyla demokrasinin var olmayacağını gösterir. Öte yandan sağlam bir demokratik rejim kurmuş ülkeler arasında bir tür laik rejimi oturtmamış ülke de yoktur. Siyaset biliminde konsolide olmuş demokrasi denen, sağlam bir demokratik rejimi kurabilmiş ülkelerin hepsi, İngiltere'den Almanya ve Fransa'ya, ABD'den hatta Hindistan'a kadar, aynı zamanda geniş tanımıyla laik ülkelerdir. Bu ülkelerdeki laiklik tek tip değildir değişik modeller vardır. Toplumları göreceli dindar veya sekülerdir. Ama hepsinde de devlet yönetimi kuralları pratikte dini kurallardan bağımsızdır ve din ve vicdan özgürlüğü büyük ölçüde vardır. Belki İsrail bir istisna gibi görünebilir ama oradaki Filistin sorununun diğer bazı bölünmeleri ve demokratik zayıflıkları gölgelediğini düşünüyorum. Her ülkede laikliğin kuralları ve kurumları birbirinden farklı olduğu gibi, laikliğin olmazsa olmaz şartları olduğunu göz ardı etmemekte fayda var.

Demokrasisini sağlamlaştırmış ülkelerin tümünün laik olduğu gerçeği bizi, demokrasinin sağlamlaşarak sarsılmaz hale gelmesini mümkün kılan süreçlerin aynı zamanda

laik bir rejimin sağlam bir şekilde ortaya çıkmasını sağladığı düşüncesine götürür. Bir başka deyişle, demokrasisini sağlamlaştırmamış, gerçek anlamda bir demokrasi oluşturmamış ülkelerde laikliğin sağlamlığından da söz edilemez. Bu bağlamda Türkiye'yi ele aldığımızda ülkenin birçok kritere göre demokratik bir rejimle yönetildiğini, ancak henüz sağlam bir demokrasinin olmadığını söyleyebiliriz. Türkiye'deki demokrasi, biraz abartılı da olsa, birçok uluslararası indekse göre kısmi demokrasi olarak kabul edilir. Bu veriden hareketle Türkiye'deki laikliğin de sağlam olmasını bekleyemeyiz. Ben, Türkiye'de henüz ne laikliğin ne de demokrasinin yeterince sağlam olduğu kanısındayım. Demokrasinin sağlam olmadığına ilişkin yorumlarla sıkça karşılaştık da laiklik konusunda durum farklıdır. Bunun nedeni ise Atatürk devrimleriyle birlikte Türkiye'nin laik bir ülke olarak kabul edilmesidir.

Tabii Türkiye'de laiklik başka birçok ülkeye göre çok yerleşmiştir. Örneğin burada İran benzeri bir din devletinin oluşması ya da bunun önemli bir tabanının yaratılması gibi bir durum söz konusu değildir. Hukukumuz ve siyasal kurumlarımız laiktir ve bu büyük bir kazançtır. Toplumsal anlamda laiklik değerlerinin hiç içselleştirilmemiş olmasından da söz edemeyiz. Türkiye'deki laiklik modelini eleştirilirken ise genelde vurgu yapılan noktalar, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir devlet kurumunun dini işleri düzenlemesi, okullarda zorunlu din derslerinin okutulması, camilerin devlet tarafından finanse edilmesi ve dolayısıyla belli bir dini yorumun devlet tarafından korunması ve desteklenmesi olduğunu görüyoruz. Ama Türkiye'deki laikliğin asıl zayıflığını anlamak için, laiklik kavramını biraz açmamız gerekiyor.

Laiklik Nedir?

Laikliğin birkaç boyutu vardır. Farklı laiklik modellerinden söz eden düşünürler biri ya da diğerine vurgu yaparlar. Amerika'daki laiklik, Anglosakson ve Kıta Avrupası laikliğinden farklılık gösterir. Farklı oranlarda da olsa sağlamlaşmış laiklik modellerinin tümünde olan laiklik unsurlarından birincisi din ve vicdan özgürlüğüdür. İkinci unsur, ulus devletin dinden bağımsızlaşmasıdır. Bu da devletin, dini temsil eden kurumlardan bağımsız şekilde işlemesi, yani din işleriyle devlet işlerinin pratikte (yani İngiltere'de olduğu gibi sembolik anlamda bir devlet kilisesi de olsa) birbirinden ayrılması şeklinde görülür. Baştan beri dini çeşitliliğin mevcut olduğu ABD'de daha çok din özgürlüğüne ve kesin bir din devlet ayırımına, çeşitliliğin daha az olduğu yani bir çoğunluk dininin egemenlik şansının daha fazla olduğu kıta Avrupa'sında ise (ve dinin bir ölçüde devlet denetimine girmesine anlamında) din devlet ayırımına vurgu yapılır.

Hangi modelin geliştiğini belirleyen ise siyaset ve siyasetin içerdği çatışma ve uzlaşma mekanizmalarıdır.

Üçüncü unsuru ise, Türkiye’de laiklik konusunda endişelenmemizi gerektiren, toplumsal ve felsefi (düşünsel) sekülerleşme ve dinin özgürleşmesi konusu oluşturur. Buna aklın, sözün ve felsefenin özgürleşmesi diyebiliriz. Bu dinden özgürleşme anlamında olabildiği gibi dinin de özgürleşmesidir yani mutlaka dinsizleşme değildir.

Din ve dogma ile akla dayalı rasyonel kurumların işlevlerinin toplumsal alanda birbirinden ayrışmasına işlevsel (fonksiyonel) ayrışma diyoruz. Gittikçe daha çok toplumsal kural, din veya dogma yoluyla değil, akıl yürütmeyi kapsayan rasyonel süreçler yoluyla ortaya çıkar. Örneğin ceza hukuku pozitif ölçütlerle (toplum yararı, rehabilitasyon vb) belirlenir. Ama bu iki alan bireyin kendi zihinsel ve sosyal hayatını düzenlemesinde de ayrılır. Hayatını alanlara ayıran birey, birçok kararı dine değil akla, gözleme ya da başka kaynaklardan aldığı değerlere dayalı olarak verir. Toplumsal alanda verilen ekonomik, siyasi ve sosyal kararların kaynağını, din ve dogma değil, akıl oluşturur. Bunlar ışığında din de yeniden yorumlanır, inanç nitelik değiştirir.

Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta var: İnsanları yaşamlarında motive eden değerlerin dinden gelmesi toplumsal anlamda laikleşmeyi engellemez, önemli olan dünyanın nasıl işlediğiyle ilgili bilginin nereden geldiği ve toplumsal işleyişin hangi kaynaklara dayanarak düzenlendiğidir. Avrupa’da toplumsal sekülerleşmenin Aydınlanma ve Rönesans dönemlerine dayandığını biliyoruz. Bizim anladığımız anlamda laikliğin Avrupa’da 19. yüzyıla kadar ortaya çıkmadığını söyleyebiliriz. Bazen toplumsal sekülerleşme, dindarlığın azalması ya da dinsizliğin ortaya çıkması şeklinde gerçekleşebilir. Buna iyi bir örnek olarak yine Avrupa’yı verebiliriz. Bu bağlamda Avrupa ülkelerinde diğer dünya ülkelerine oranla daha seküler bir yapı görülür. Ama toplumsal sekülerleşmenin dindarlığın azalmasıyla birlikte gerçekleşmesi gerekmediği gibi, dindar olmak toplumsal sekülerleşmenin parçası olmaya da engel teşkil etmez. Dinin gereklerini yerine getirenlerin oranında bir azalma gözlenmeyen, birçok indekse göre dindarlığın oldukça yüksek oranda görüldüğü, ama toplumsal sekülerleşmenin de yaşandığı Amerika Birleşik Devletleri, laik olduğunu da söyleyebileceğimiz bir ülke olarak buna iyi bir örnektir.

Bu son derece önemli konuyu iki örnekle biraz basitleştirerek de olsa açmaya çalışalım. Biri ekonomik, diğeri de sosyal alandan olmak üzere iki örnek verelim: Birinci konu, ideal bir ekonomik sistemde faizin yerinin ne olması gerektiği; ikincisi ise on sekiz yaşından küçük kızların evlenmesinin doğru olup olmadığı üzerine olsun. Birinci örnek bağlamında açıklama yapalım: Faiz, bir fiyat ve etkinlik sağlama mekanizması olarak düşünülür. Bununla beraber faizin bölüşüm yani gelir dağılımı üzerinde önemli etkisi vardır, bundan dolayı da toplumsal adaletle ilişkilendirilir. Dolayısıyla ideal bir ekonomik sistemde faizin rolünün ne olması gerektiğini sorguladığımızda ortaya toplumsal adalet ve bölüşümle ilgili konular çıkar. Peki bir insan sosyal adalete neden değer versin? Adaleti önemsenmesi için bireylerin kendilerine göre pek çok nedeni bulunabilir. Dindar bir insanın nedeni de bağlı olduğu din ve onun değerleri olabilir. Dindarlığıyla motive olan bireyin adaletle (bölüşümle) bu nedenle ilgilenmesi, toplumsal anlamda sekülerleşmeye engel bir durum yaratmaz. Ama önemli olan değişik faiz sistemlerinde bölüşümün bundan nasıl etkileneceği sorusuna cevap verirken, yani dünyevi bir konuda neden-sonuç ilişkisini kurmak için, hangi kaynağa baktığımızdır. İktisat bilimi, gözlem ve akıl mı, yoksa dini kaynaklar mı?

Bu tür soruların Aydınlanma öncesi daha çok İncil'e ya da başka kutsal kitaplara dayandırılıyor, bu kitaplardan bağımsız bir açıklama yapılmıyordu. Tabii dinin de rasyonel yorumları vardı ama akıl gene dine dayalı bir söylem ve mantık içerisinden yürütülüyordu dinden bağımsız değildi. Neden sonuç ilişkilerinin cevabı dine dayalı olarak verildiği takdirde toplumsal sekülerleşmeyle ilgili bir problemle karşılaşırız. İkinci örneğimizde de (evlenme yaşı) bir insanın değeri ve insan hakkı sorunu vardır. Bazılarımız insan haklarına seküler/rasyonel veya salt insani-duygusal nedenlerle değer verirken, bir diğeri dini inancından dolayı insana değer verebilir. Bu toplumsal sekülerleşmeyle çatışmaz. Ama bence önemli olan bu konudaki, genelde toplumsal "doğru"yu özelde hukuku nasıl oluşturduğumuzdur. Dini kurallara mı bakacağız? Yoksa inancımız ne olursa olsun günümüzde belli bir yaşın altında evlenen insanların, eğitim, sağlık, kendi hayat tarzını seçme, birey olma gibi haklarının nasıl etkilendiğini araştırıp ona göre mi karar vereceğiz? Kanımca Türkiye'de geriye dönüş olasılığı olan laiklik, laikliğin bu uzunca tartıştığım üçüncü boyutudur. Uzun vadede bu boyuttaki laikliği sağlama alacak olan şey ise düşün hayatının özgür düşüncenin, kısaca felsefenin güçlenmesi. Laikliğe inanan bir iktidarın yapacağı en hayırlı iş felsefe eğitime yatırım yapmak olur. Ama bugün daha kısa vadeye siyasete yoğunlaşıyoruz.

Türkiye'deki laiklik ise özgün ve dünya için çok önemli bir model oluşturur; çünkü dünyadaki çoğunluğu Müslüman ülkeler içerisinde henüz tam anlamıyla sağlam bir demokrasiyi ve laik bir rejimi kurmuş bir örnek yoktur. Türkiye'deki modelin çok özgün bir şekilde açıklanması ve anlaşılması gerekir. Çoğunluğun Müslüman olduğu bir ülke olduğu için belli bir devlet denetimi/düzenlemesi getirmiştir. Laiklik ve demokrasi konusunda belki de en iyi durumdaki Müslüman ülke Türkiye'dir. Ama henüz bu sistem demokrasi yoluyla konsolide olmadı ve farklı dinlere ve dini yorumlara eşit mesafede değil.

Bu görüşler ışığında iki konuyu ele alalım: İlki, bugün Türkiye'de değişen "siyasal İslam"ı en güçlü şekilde temsil eden AKP'nin ne istediği ve bunun laikliği ne şekilde etkileyeceği. İkincisi ise üniversitelerde örtünme özgürlüğünün genişlemesi ve başörtüsü serbestisi sağlanması halinde laikliğin bundan nasıl etkileneceği.

AKP Ne İstiyor?

Türkiye'de değişen İslamı temsil eden AKP'nin nasıl bir parti olduğu ve tabanının ne istediğiyle başlayalım. Bu soru aslında doğru bir soru değildir; çünkü böyle bir soruyu sorarak biz siyasi bir hareketi veya partiyi kişileştirmiş ya da türleştirmiş oluruz. Bazı soruları yanıtlamak, biraz da onun yanlış bir soru olduğunun saptanmasıyla mümkündür. Bir türün ya da bireyin karakterine ve amaçlarına yönelik bir sorgulamaya gidebiliriz; ancak bunu siyasi bir hareket veya parti için yapmak daha zordur. Siyasi hareketler içlerinde farklı baskı gruplarını ve eğilimleri barındırırlar, karmaşık karar verme mekanizmaları ve siyasi süreçleri vardır. Her şeyden önce de iktidara gelme amacıyla bir araya gelmişlerdir ve iktidara ulaşma ve onu koruma hedefine götürecek yollara göre bir veya öteki eğilim güç kazanır. Dolayısıyla siyasi hareketler içinde buldukları sosyal ve siyasal sistemin kurallarına, tabanlarının isteklerine, ve rakiplerine göre şekillenir.

Konuyla ilgili yaptığım bir çalışmada, bir siyasi hareket bağlamında Türkiye'de değişen "siyasi İslamın" ne olduğundan çok, neye dayalı olarak geliştiği yönünde bir sorgulamaya gitmemiz gerektiğini öne sürmüştüm. Burada birçok etkenin varlığından söz etmemiz gerektiği kanısındayım. Örneğin Avrupa Birliği ve ABD gibi dış konjonktürlerin AKP'nin evrilmesi üzerine etkilerini değerlendirmeliyiz. (Özel anlamda AKP'den söz ediyorsak da bunu genel anlamda siyasal İslam olarak ele alıyoruz.) Burada en çok üzerinde durulması gereken konunun, AKP'nin, siyasi hareket ve siyasi parti olarak rakiplerinin durumunun olduğu görüşümdedir. AKP'nin muhafazakârlığı karşısında, laikliği demokrasi

kanalıyla güçlendirme yoluna gidecek güçlü rakiplerin ortada olmaması Türkiye için en büyük handikaptır. Buna bağlı olarak AKP içindeki muhafazakâr eğilimler güç kazanıyor. kısıtlayacak hem de laikliği daha çok umursayacak, daha demokratik davranmak zorunda kalacaktır.

Temmuz 2007 seçimlerinden önce seçim sonrası dönem için ortaya koyduğum birkaç senaryodan biri şuydu: seçimler sonucunda güçlü ve demokratik rakipler tarafından dengelenmeyen bir AKP'nin içindeki muhafazakâr ve İslamcı eğilimin güç kazanacağı. Nitekim AKP seçimlerden çok güçlü bir şekilde çıktı. AKP'yi dengeleyebilecek, demokratik ve toplumsal tabanı güçlü, ciddi siyasi projelere ve bu projelere inanan bir tabana sahip bir muhalefetin var olduğu kuşkulu.

Başörtüsü Simgesi mi?

Üzerinde önemle durulması gereken nokta, bir parti olarak AKP'ye olmasa da, “siyasi İslam”a değişik oranlarda sempati duyan, onun tabanını oluşturan insanların değer yargıları ve görüşleridir. Bu değerlendirmeleri yapabilmemiz için ise daha çok bilgi ve gözleme ihtiyacımız olduğu kanısındayım. Bu konuda çok değerli araştırmaların yapıldığını biliyoruz. Yapılan anket çalışmalarında belli bir zaman diliminde örneklem oluşturularak insanlara siyasi, sosyal ve dini konulardaki düşünceleri soruluyor.

Ancak bu çalışmaların iki önemli zaafı vardır. Bunlardan biri, bu araştırmaların ulaştıkları verilerden yola çıkarak bir değişimden bahsetmesidir. Bu ise, bir sosyal bilimci için pek ciddiye alınacak bir sonuç değildir; çünkü tanım gereği bir şeyin yükselme veya alçalma şeklinde değiştiğini söyleyebilmek için, elde değişik zamanlarda fakat aynı konu ve sorular etrafında yapılmış en az iki araştırmanın olması gerekir. Bizim elimizdeyse çoğu kez böyle bir çalışma mevcut olmadığından, “değişim”e yönelik bir sonuca varamız mümkün değildir. İkincisi ise, anketlerde insanlara teorik olarak sorulan soruların hassasiyetidir. Öyle ki koşullara göre değişebilen yanıtlardan yola çıkılarak, bahsi geçen konularda kişilerin gerçek düşüncelerini öğrenmek olanaksızdır; çünkü insanların birçok konu üzerinde fikir sahibi olmamaları olasılığını göz ardı edemeyiz. Bazı konularla bir anket çalışması sırasında karşılaşan birey, konu üzerinde ancak o zaman düşünmüş olabilir. Kişi, hakkında güçlü bir yargıya sahip olduğu konuları kendinden emin bir tutumla yanıtlarken, kesin ve güçlü olmayanları aynı kararlılıkla cevaplandıramaz. Araştırmacılar hangi yanıtların hangi gruplar

dahilinde değerlendirilmesi gerektiğini bilemeyeceklerinden bu anketlerden elde edilen sonuçlar derin ve güvenilir bilgi vermez.

Bilgi edindiğimiz bir başka araştırma türü ise mülakat şeklinde yapılanlardır. Aynı derecede kıymetli olan bu tür araştırmaların karşı karşıya oldukları önemli örnekleme sorunlarından biri, yapılan araştırmalar sırasında benzer noktaları bulunan, fakat farklı görüşlere sahip insanlarla görüşülmüyor olmasından kaynaklanır. Örneğin laikler demokrasiyi nasıl tanımlıyor sorusuna yanıt aramak için, farklı gelir ve eğitim gruplarından kendini laik olarak tanımlayan insanlar yanında gene aynı gelir-eğitim gruplarından laik olmayanlarla da konuşmak gerekir. Eğitim düzeyini sabit tutunca, kendini laik görenlerle görmeyenlerin demokrasi tanımları aynı çıkacaktır. Yalnızca belli görüşten insanlarla görüşülerek yapılan mülakatlar bizi güvenilebilir sonuçlara götürmez.

Örneğin örtünme özgürlüğünün sınırlarının genişletilmesinin toplumsal anlamda laikliği nasıl etkileyeceği sorusuna bakalım. Örneğin üniversitelerde başörtüsü veya türban bir şekilde serbest olursa bu toplumsal laikliği nasıl etkiler? Başörtüsü kullanımı yayılır mı, yoksa bazı yorumcuların ifade ettiği gibi aynı mı kalır, hatta azalır mı? Sık sık dile getirilen iki görüş var ki ciddiye alınmamaları gerektiği kanaatindeyim. Bu görüşlerden birincisine göre, türbanın serbest kalması halinde tüm başı açık olanlar başörtüsü takmak zorunda kalacak ve türban birkaç sene içerisinde üniversitelerden bütün topluma yayılacaktır. Diğer görüşe göre ise bu, endişelenecek bir durum değildir; çünkü türban takanların oranında bir yükseliş olmayacak, hatta bu serbestiyle bir muhalefet aracı olmaktan çıkarılan türbanı kullananların sayısı giderek azalacaktır. Her iki iddia da sosyal bilimler açısından bir temele dayandırılmaz. Bu sonucu böyle bir kesinlikle tahmin etmemiz mümkün değil; çünkü hiçbir sosyal bilimcinin elinde bu kadar iyi bir model bulunmuyor. Dolayısıyla değişik olasılıklara hazır olmalıyız.

İkinci tartışma ise başörtüsünün siyasal bir simge olup olmadığı yönündedir. Başörtüsünün bir simge olmadığı görüşünü savunanların dayanağı, mülakat yaptıkları başörtülü kadınların bunu dini tercihlerinin bir gereği olarak taktıklarını belirtmeleridir. Bu yöntemsel olarak hatalı bir temelden üretilen bir görüş. Bir simgenin niteliği sadece o simgeyi kullananların düşüncelerinin değerlendirilmesiyle tespit edilemez. Tanım gereği bir şey, toplumsal bir anlamı olduğu sürece simgedir. Örneğin dil, en önemli simgesel iletişim aracıdır. Sözcükler iletişim içindeki insanlar için aşağı yukarı aynı anlama gelir ve böylece iletişim sağlanabilir. O halde dil bir simgedir. Dolayısıyla bir şeye simge diyebilmemiz için

sadece o simgeyi kullananlara sormamız yeterli değildir. Kullanmayan toplumsal çevreye de sormak gerekir. Öte yandan bu, başörtüsünü kullanan insanları temel alan mülakat ve araştırmaların topluma yönelik önemli bilgiler sunmadığı anlamına da gelmez. Fakat, bu araştırmalardan yola çıkılarak sadece başörtüsünü kullananların bunu bir simge olarak görmediği söylenebilir.

Eldeki bilgiler ışığında başörtüsünün tek bir anlam üzerinden değerlendirilmediği, başörtüsü kullananların çoğunun bunu bireysel bir tercih olarak kullandığı görülür. Gene bir kesim için İslamcı ideolojinin simgesi olarak kullanıldığı gerçeğini de yadsıyamayız. Ama en önemlisi, 1980’ler ya da 90’lardan farklı olarak bugün başörtüsü toplumun çok önemli bir bölümü için bir simge haline gelmiş durumdadır. Hatta bugün başörtüsünün bir simge olup olmadığı konusunda çok, neyi simgeliyor olduğu tartışılmaktadır.

Birçok insan için başörtüsü Osmanlı modernleşmesinden bu yana Türkiye’de hayatın bir parçası olan İslamcı ideolojinin bir simgesidir. Büyük bir kesim tarafından Türkiye adına çok ciddi bir tehdit unsuru olarak görülen bu ideolojiyi farklı şekilde değerlendirenler de mevcuttur. Burada sözü edilen İslamcı ideolojiden kasıt, “şeriat veya din devleti isteyen” ideoloji değildir; çünkü eldeki veriler bunun Türkiye’de güçlü olmadığını gösterir niteliktedir. Türkiye’de din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamında laiklik oturmuş durumdadır. Az önceki tartışmam ışığında, “henüz oturmamış olanın” ise şu olduğunu söyleyebilirim. Celaleddin Afgani’den beri İslamcı düşüncenin en önemli önermesi olan “Modernleşme ve Müslüman ülkelerin gerilemesi gibi sorunlar, hayatımızı İslama göre tertip ettiğimiz takdirde çözülür” önermesi, toplumsal anlamda İslamcı bir düşünceyi yansıtır. Bu konuda Türkiye’de önemli sayıda insan bu önermeye hemfikir durumdadır. Bense bu görüşün yanlış olduğu kanısındayım; çünkü karşılaştığımız siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunları bu yolla çözemeyeceğimizi düşünüyorum. Pakistan’dan İran’a daha İslami bir yaşam bu sorunları çözmemiş hatta ağırlaştırmış gözüküyor.

Başörtüsü bağlamında ise çözüm, başörtüsünün toplumsal bir süreç sonucunda simge olmaktan çıkmasıyla mümkündür. Fakat öte yandan bu değişimi zamana bırakıp toplumsal uzlaşma yoluyla simge olmaktan çıkmasını beklemek veya ummak lüksüne de sahip değiliz. Burada siyaset önderlik yapmak durumundadır.

Başörtüsünün simge olmaktan çıkması, siyasi aktörlerin konuya ilişkin siyasi demeçlerinin ötesinde, inanılır adımlar atmalarıyla mümkün olabilir. Örneğin başörtüsüyle

ilgili düzenlemeler sadece dini özgürlük ya da başörtüsü kapsamında değil, genel anlamda özgürlükçü reformlar çerçevesinde bir paket halinde yapılmalıdır. Bu paketin içerisinde zorunlu din derslerini kaldıran veya yumuşatan düzenlemeler olabilir. Üniversitelerde kıyafet konusunda örneğin örtünmek için bireylere yapılabilecek baskıların önüne geçilmesine yönelik yasal güvenceler içeren düzenlemeler olmalıdır. TCK 301'i yumuşatan, Alevilere tanınma sağlayan, internette devlet sansürünü kaldıran düzenlemeler olabilir. Ancak bu yolla başörtüsü simge olmaktan çıkarılabilir.

Bugün bir kutuplaşma tehlikesiyle karşı karşıya olan Türkiye'de gerek siyasi gerekse toplumsal anlamda bir güven sorunu yaşanmaktadır. Bu sorun ise ancak, siyasi aktörlerin, kendilerini de kısıtlayan birtakım adımlar atmaları ve böylece karşısındakilere güven vermeleriyle çözülebilir; çünkü içinde bulunduğumuz durumda siyasilerin kendilerini de kısıtlayan adımlar, her türlü özgürlüğü güvence altına alacak yasal düzenlemeler ve diğer düzenlemelerdir.

Toplumsal Taban Değerleri ve Medya

Konuyla ilgili, özellikle eksik kaldığını düşündüğüm bir alan olan “medya” konusu üzerine yaptığım bir çalışmamdan örnekler vermek istiyorum. Medyada yansıtılan görüşlerin, dilin, okuyucuların görüşlerini ne ölçüde yansıttığına bakalım. Önemli bir kanaat önderi olan medyanın, daha önce bahsettiğimiz anket çalışmalarına göre büyük bir avantajı olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki medya, anket çalışmalarında olduğu gibi, konuların tek bir soru üzerinden değil birçok yönden derinlemesine tartışıldığı bir alan konumundadır. Özellikle bizim politik sistemimizde, siyasal ve sosyal tarihimizde çok önemli bir rol oynamış olan yazılı basın, birçok siyasi akımın, üzerinden mobilize olduğu, fikirlerin ortaya çıktığı bir alan yaratmıştır. Bunun dezavantajları ayrıca tartışılabilir. Bir kanaat önderi olarak fikir oluşturmak ve değişen değerleri yansıtmak anlamında gazeteler, Türkiye'de dünyadakinden daha fazla rol oynar.

Bu araştırmadan ilginç bir istatistik vermek istiyorum. İslami muhafazakâr olarak tanımlayabileceğimiz gazetelerin tirajlara bakıldığında 1996 yılından günümüze önemli bir değişim olduğu görülür. 1996 yılında bütün İslami muhafazakâr gazetelerin toplam tirajı, tüm gazetelerin toplam tirajının %12'sine karşılık geliyordu; bugün ise bu oran %20'ye yükselmiş durumdadır. Öte yandan toplam gazete tirajının da önemli oranda artış kaydettiği görülür.

İlgi çekici olduğunu düşündüğüm bu sonucun, Türkiye'deki merkezin giderek muhafazakârlaşmasıyla ilgili iddiaların bir göstergesi olabileceği kanısındayım.

1996-2004 yıllarını kapsayan araştırmamda, İslami muhafazakâr olarak tanımlayabileceğimiz üç gazete ile laiklik hassasiyeti gösteren iki gazetenin derinlemesine içerik analizi yapılıyor. Bu araştırmaya göre, Bu araştırmada demokrasi, toplumsal çoğulculuk, laiklik, milliyetçilik, Batı gibi konularda kullanılan dilin muhafazakâr ve laik diyebileceğimiz gazetelerde nasıl, ne zaman ve ne kadar değiştiğini belli bir metoda göre, her sayıyı ve her yazıyı değerlendirerek araştırıyoruz.

Halihazırda devam eden bu araştırmada bugüne kadar elde edilen sonuçlardan ilginç olduğunu düşündüğüm birkaç örneği paylaşmak istiyorum. İncelediğimiz konulardan biri, siyasi ideoloji olarak içselleştirilmiş liberal demokrasi konusuydu. Demokrasinin yerleşmesi, siyasi aktörlerin demokrasiyi bir araç olarak görmemeleri, içselleştirmiş alışkanlık haline getirmiş olmaları (kurumsallaşma) şartına dayanır. Bu bağlamda siyasilerin demokrasiyi bir “seçim demokrasisi”, yani sadece çoğunluğun iradesinin seçimler yoluyla hükümete yansması olarak görüp görmemeleri önemli bir konudur. Özgürlükçü demokrasi, seçimlerin ve çoğunluk idaresin ötesinde birey ve azınlık hak ve özgürlüklerinin anayasal güvence altında olduğu sistemdir. Demokrasi eğer ikinci bağlamda tartışılıyorsa, bu önemli bir göstergedir.

Yeni Şafak gazetesinden gelen sonuçlar bu anlamda önemli bir değişim olduğunu gösteriyor; buradan değişimin 1996-2004 yılları arasında özgürlükçü demokrasi lehine gerçekleştiğini görüyoruz. İkinci önemli nokta ise birçok kategoride değişim tarihinin, 28 Şubat 1998 süreci olarak ortaya çıkıyor olmasıdır. 1996'da yazıların yarısı seçim demokrasisine vurgu yaparken bu oran 2004'te % 34'e düşer. 1998'den sonra *Yeni Şafak* gazetesindeki yazıların çoğunluğu, kararlı bir şekilde özgürlükçü demokrasiye vurgu yaparak demokrasi bağlantılı konuları tartışmıştır.

Burada düşünce özgürlüğü konusu da son derece önemlidir. Özgürlüğü yalnızca kendileri için isteyen siyasi aktörlerin var olduğu Türkiye'de demokrasinin sağlanmasının koşullarından bir diğeri de özgürlüğü diğerleri için de istiyor olmaktır. O halde Türkiye'deki değişimin demokrasinin lehine gerçekleştiğini söyleyebiliriz; çünkü “herkes için düşünce özgürlüğü”nün bir şekilde tartışıldığı yazıların oranında bir yükselme olduğunu görüyoruz.

Düşünce özgürlüğünün herkes için tartışılması ise 1998’de başlayan bir süreçtir. “Siyasal İslam”la ilgili olarak öne sürülen iddialardan biri de Türkiye’de İslamcıların demokrasiyi politik anlamda bir araç olarak gördüklerine yöneliktir. Seçim demokrasisini ele alan makalelere bakıldığında yaklaşık % 6’lık bir kısmının bunu bir araç olarak değerlendirdiği görülür. Aynı noktadan, uzlaştırıcı siyasal söylemin ne yönde değiştiğine bakıldığında yine 1998’den sonra iyi yönde bir değişimin yaşandığı ortaya çıkar. Burada önemli ve ilginç olan sonuç, Avrupa Birliği’nin 1999’da Türkiye’yi resmi aday olarak kabul etmesine kadarki süreçte AB’yi Türkiye için bir tehdit unsuru olarak değerlendiren yazılar ağırlıktayken, Birliğin Türkiye’yi kabul edebileceği sinyalini vermesi ve resmi adaylık süresini başlatmasıyla birlikte AB’nin olumlu getirileri üzerine yazılmaya ve tartışılmaya başlanmasıdır.

Sonuçlardaki asıl sorun, laikliğin toplumsal sekülerleşme ve çoğulculuk boyutuna vurgu yapmamızın en önemli nedenlerinden biri olan sosyal çoğulculuk meselesidir. Araştırma sonuçları da bunu destekler niteliktedir. Problem iki noktada ortaya çıkıyor. Burada ideoloji, yaşam tarzı ve dinin değişik şekillerde yorumlanması bağlamında farklılık ve çeşitlilik olarak ele alınan sosyal çoğulculuk kavramının olumlu mu yoksa olumsuz olarak mı tartışıldığı konusu önemli. Yazıların çoğunluğunda sosyal çoğulculuk kavramının olumlu bir şekilde tartışıldığını görmek başlangıçta memnuniyet verici. Bununla beraber bu olumlu yazıların kendi içinde ele aldıkları konulara bakıldığında bazı gruplara çok düşük bir ilgi olduğu görülür. Sosyal çoğulculukla ilgili olumlu yazıların büyük bir kısmını, Kürtlerle ilgili yazılar oluşturur. Kürtlerin Türkiye içerisinde bir çeşitlilik oluşturduğuna ve bunun bir problem olmadığına ilişkin yazılara oranla, örneğin kadınların veya Alevilerin siyasi hakları ya da Alevilerin Diyanet İşleri Başkanlığı’nda temsili gibi konuları içeren yazılar çok azdır.

Kanaatimce en çarpıcı sonuç laiklikle ilgili yazıların, laikliğin son derece hassaslaştığı bir dönem olan 28 Şubat sürecinde azalmasıdır. 2001 yılından sonra ise yeniden ve bu kez eskiye oranla çok daha fazla tartışılmaya başlanan laiklik konusuyla ilgili olarak endişe veren nokta, daha çok olumsuz bir kavram olarak tartışılmasıdır. Laiklikle ilgili bir yazı, laikliğin özgürleştirici yanına vurgu yapabileceği gibi, bu kavramı bir sorun olarak da tartışabilir. Genelde sorun olarak tartışılmaktadır (Türkiye’deki laikliği eleştirmek bağlamında). Ancak eleştirilen laikliğin yerine geçecek laikliğin nitelikleri olumlu bir tartışma konusu olmamaktadır, bu durumda da laiklik bir olumsuzluğu çağrıştıran bir kavram haline gelmektedir.

Laiklikle ilgili yazıların içeriğine bakıldığında ise, dinin, devlet işlerinde daha etkin olması gerektiğini savunanların, dinin sosyal hayatta daha etkili olması gerektiğini savunan yazılara oranla daha az olduğu görülür. Dinin devlet işlerinde daha etkin olması gerektiğine yönelik yazılar içerisinde, bu yargıyı olumlayanların oranı % 57 civarındayken, dinin sosyal hayatta daha etkin olması gerektiğini savunan yazılar içinde bu yargıyı olumlayanların oranı % 91'dir. Laiklikten konuşurken genelde klasik tanımlardan yola çıkıyor, laikliği din ve devlet işlerinin ayrılması olarak düşünüyoruz. Oysa Türkiye'de asıl tartışılması gereken konu, dinin toplumsal hayattaki rolü bağlamında "laiklik", diğer bir deyişle toplumsal hayatta laikliktir.